

Metodické materiály pro učitele

Co (ne)říká antika

**Edukační program pro SŠ a odpovídající
ročníky víceletých gymnázií**

Nabízíme Vám materiál, s nímž můžete své žáky naladit na téma programu, který se chystáte navštívit a další materiály jako inspiraci na další využití získaných znalostí a dovedností.

I. cvičení ,Kavalírská cesta – dřina nebo pohoda?'

ve vztahu k RVP: Občanský a společenskovední základ, Dějepis

II. cvičení ,Antika ve veřejném prostoru'

ve vztahu k RVP: Občanský a společenskovední základ, Dějepis, Výtvarný obor

III. cvičení ,Orfeus pokaždé jinak'

ve vztahu k RVP: Český jazyk a literatura, Občanský a společenskovední základ, Dějepis, Výtvarný obor, Hudební obor, Mediální výchova

I. Kavalířská cesta – dřina nebo pohoda?

Aby se žáci přiblížili co možná nejpravděpodobnějšímu dobovému pohledu na vybranou nástrojnou malbu, budou pracovat s dobovými prameny z hlediska historické perspektivy. Následující cvičení jim může pomoci naladit se na „epochu barokních kavalírů“. Jak velký rozdíl byl mezi tehdejší kavalířskou cestou a dnešním pobytem žáků v zahraničí? Jaká byla výchova a vzdělání barokních adolescentů? Mohli by vaši žáci najít se svými tehdejšími vrstevníky „společnou řeč“?

(Poznámka: ačkoliv kavalířské cesty byly výhradně mužskou záležitostí, mladé šlechtičny měly své domácí učitele a s výjimkou některých specifických aktivit, jako byla např. výuka šermu, nezaostávaly v kulturním a společenském rozhledu za svými mužskými protějšky. Některé také se svými rodiči cestovaly. Jen tak mohly totiž v dospělém věku stát po boku svých manželů např. na zahraničních diplomatických misích nebo spravovat rozsáhlý rodinný majetek.) **Využít můžete dvě tabulky: v jedné se žáci věnují výhradně kavalířské cestě, druhá je rozšířena i o dívčí aktivity.**

Postup:

1)

Nejprve krátce popište žákům obecné rysy šlechtické kavalířské cesty:

Úspěch v životě raně novověkého šlechtice zvyšoval studijní pobyt v zahraničí – takzvaná **„kavalířská cesta“** (*Länderreise*). Během ní si mladík zhruba ve věku 17–20 let osvojoval znalosti (např. studium jazyků, práva, historie), dovednosti (jízda na koni, tanec, hra na hudební nástroj), kultivoval vkus (návštěvy památek, soukromých uměleckých sbírek, styl oblékání), získával společenské kontakty (návštěva spřátelených šlechtických rodů, audience u duchovních hodnostářů, přijetí u dvora), budoval soukromé koníčky (nákup knih, uměleckých předmětů) a překonával nebezpečí (přepadení na cestách, nemoci, náročné překonávání hor, plavba na lodi).

2)

Pro konkrétnější představu žáků o takové cestě můžete využít **údaje o kavalířské cestě Filipa Josefa hraběte Gallase (1703–1757)**:

Po ukončeném privátním studiu práv odcestoval hrabě Gallas v roce 1721 do Salzburku, kde navštěvoval přednášky z práva na benediktinské univerzitě, navštěvoval soukromé hodiny jízdy, šermu, tance, navštěvoval plesy, hony, ohňostroje. V květnu 1723 ukončil studium v Salzburku a putoval z Vídně přes Pasov, Řezno, Bayreuth do Würzburgu, dál po řece do Frankfurtu a pokračoval přes Mohuč, Worms a Landau do Strassburgu a do lotrinského Luneville. V říjnu ze soukromých důvodů cestu přerušil a přezimoval v Praze. V dubnu 1724 však byl už v Amsterdamu, dál pokračoval do Bruselu, vánoce strávil v Římě, leden v Neapoli, dál navštívil Loreto, Ravennu, Padovu i Benátky. Kromě dalších měst zavítal také do Francie, kde pobýval například v Lyonu a v Paříži. V listopadu 1725 se vrátil do Prahy. Na cestách ho doprovázel hofmistr, který měl mimo jiné také na starosti kontrolu výdajů. Například v Římě za hraběte mimo jiné platil: chleba, víno, parmazán, hrozny, ovoce, sušenky, tabák, pudr, kolínskou vodu, mandlový olej, zlacenou uzdu, vodítko, psí obojek, tabatěrku a almužny pro chudáky.

3)

Někteří žáci na střední škole mají již vlastní zkušenost se samostatným zahraničním pobytem (výměnný pobyt, prázdninové jazykové kurzy apod.), druzí trávili letní nebo zimní prázdniny s rodiči na cestách v zahraničí. **Vytiskněte a rozdejte žákům tabulku** (viz níže). Úkolem žáků je označit křížkem ty aktivity, které na svém zahraničním pobytu také absolvovali. Pokud naopak schází nějaká aktivita, kterou lze označit jako kultivující nebo jako součást osobního rozvoje, mohou ji žáci dopsat do volných řádků.

Porovnejte sloupce. Nakolik se odlišují? Kdo se svými aktivitami nejvíce přiblížil barokní kavalírské cestě? Jak blízko mají dnešní slečny k barokním šlechticům? Jaké aktivity žáci dopsali? Byla kavalírská cesta rozmařilou zábavou nebo náročným studijním pobytem?

kavalírská cesta – zahraniční pobyt	barokní šlechtic 18. stol.	já*
poznávání přírodních krás	●	
návštěva společenských událostí (bály, karnevaly)	●	
studium řízené soukromým učitelem (hofmistrem)	●	
studium na zahraniční škole	●	
řízená výuka cizího jazyka	●	
nákup vybrané literatury k rozšíření obzorů	●	
návštěvy	●	
návštěvy (soukromých) galerií a muzeí	●	
návštěva poutních míst	●	
prohlídka antických „starožitností“ (tj. památek)	●	
výuka hry na hudební nástroj	●	
návštěva bazénu, plavání v moři		
výuka jízdy na koni	●	
výuka tance	●	
výuka šermu	●	
hra společenských her (i za peníze) – kulečník, karty	●	

* uved' jeden svůj konkrétní pobyt: kdy a kde

** ekvivalent v 21. století: rauty, vernisáže

Porovnejte sloupce. Nakolik se odlišují? Kdo se svými aktivitami nejvíce přiblížil barokní kavalírské cestě? Jak blízko mají dnešní slečny k barokním šlechticům? Jaké aktivity žáci dopsali? Byla kavalírská cesta rozmařilou zábavou nebo náročným studijním pobytem?

kavalírská cesta – zahraniční pobyt + soukromá výuka mladé šlechtičny	barokní šlechtic (17–20 let)	barokní šlechtična (průběžně do sňatku)	já*
poznávání přírodních krás	●	●	
návštěva společenských událostí (bály, karnevaly)**	●	●	
studium řízené soukromým učitelem (hofmistrem)	●	●	
studium na zahraniční škole (ne na škole jazykové!)	●		
řízená výuka cizího jazyka	●	●	
nákup vybrané literatury k rozšíření obzorů	●	●	
návštěvy divadla (opery, koncerty, činohra)	●	●	
návštěvy (soukromých) galerií a muzeí	●	●	
návštěva poutních míst	●	●	
prohlídka antických „starožitností“ (tj. památek)	●	●	
výuka hry na hudební nástro	●	●	
návštěva bazénu, plavání v moři			
výuka jízdy na koni	●	●	
výuka tance	●	●	
výuka šermu	●		
hra společenských her (i za peníze) – kulečník, karty	●		
hra společenských her – domino, šachy dáma	●	●	
výuka ručních prací (výšivka, paličkování, šití)		●	
řízené poznávání chodu domácnosti (nákup surovin, požívatín, tkanin aj.)		●	

* uved' jeden svůj konkrétní pobyt: kdy a kde

** ekvivalent v 21. století: rauty, vernisáže

II. Antika ve veřejném prostoru

Po absolvování programu *Co (ne)říká antika* by žáci měli mít základní představu o způsobech, jakým v raném novověku pracovala s antickými mytologickými náměty vzdělaná část tehdejší společnosti. Získané poznatky můžete s žáky v budoucnu využít například při návštěvě památkových objektů a nebo městských památkových rezervací. Dokáží žáci uplatnit dobovou perspektivu i na uměleckých dílech ve veřejném prostoru?

Postup:

Vyberte několik uměleckých děl v pražském veřejném prostoru inspirovaných antikou. Úkolem žáků bude zjistit, kdo dílo objednal, případně v jaké společenské nebo politické situaci, v jaké části Prahy se nachází atd. Na základě těchto údajů by se žáci měli pokusit o interpretaci antického motivu. Nezapomeňte žákům připomenout, že pro věrohodnou interpretaci je důležitá dobová perspektiva! Pro snazší plnění úkolu můžete stanovit základní badatelské otázky:

- pro koho bylo dílo vytvořeno?
- kde bylo dílo umístěno (exteriér, interiér, část Prahy)?
- v jaké době (kulturně, politicky) dílo vzniklo?
- co je pro tuto bájnou postavu charakteristické?
- jaké podle vás nese dílo sdělení? (odkazuje na něco? jedná se o alegorii?)

Díla vyberte dle vlastních preferencí, nebo využijte připravený seznam:

- Platzer, Ignác František. **Herkules bojující s Hydrou** (1746); Černínský palác
- Braun, Matyáš Bernard. **Bakchus** (1718); Vrtbovská zahrada
- de Vries, Adrian. **Neptun se psem** (1627); Valdštejnská zahrada
- Stella, Paolo della. **Herkules a nemejský lev** (1538–1550); Královský letohrádek

Poznámka:

v databázi Kabinetu pro klasická studia AV ČR **Antická inspirace ve výtvarném umění** [Antické oddělení KKS AV ČR](#) najdete i fotografie výše vybraných děl, které můžete žákům předložit. Doporučujeme na databázi žáky neupozorňovat a nechat je hledat informace samostatně. Na závěr cvičení si můžete společně s nimi přečíst v databázi krátké umělecko-historické rozборы každého díla od odborníků z Akademie věd a porovnat je s interpretací vašich žáků.

III. Orfeus pokaždé jinak

Toto cvičení je vhodné jako rozšiřující aktivita pro semináře ze Základů společenských věd, Českého jazyka – literatury, Výtvarné výchovy, Hudební výchovy nebo Dějepisu, nebo je možné zadat ho jako projektovou skupinovou práci se závěrečnou prezentací ve škole.

Některé starověké báje nesou sdělení, která jsou v každé epoše aktualizována. Typickým příkladem je postava pěvce Orfea a mýtu o harmonizační moci poezie a hudby. V tomto cvičení žáci zjišťují, jaká sdělení v této báji nacházeli umělci od raného středověku až na práh nynějšího století. V druhé části cvičení žáci orfeovský mýtus interpretují ve vztahu k současnosti. Pro snazší absolvování jsou pro vás připraveny odkazy na umělecká a literární díla, některá také formou příloh. Není nezbytné, aby žáci četli celá vybraná díla, pro cvičení postačí seznámit se s rozborů, komentáři či recenzemi, na které odkazujeme.

Postup:

Seznamte žáky se základními údaji o bájně postavě Orfea.

Rozdělte žáky do pěti skupin, každá skupina se bude věnovat jednomu vybranému tématu (složení skupin můžete přizpůsobit zájmům žáků: hudba, výtvarné umění, literatura, filozofie-historie, popkultura, anglický jazyk).

Úkolem každé skupiny bude vypracování krátkého referátu, který zodpoví otázku, jakým způsobem byla postava Orfea interpretována v určité epoše a/nebo v umění. (Materiály, ze kterých mohou žáci čerpat, uvádíme jako přílohu této metodiky nebo jako aktivní odkazy.) Na základě získaných poznatků o této báji by se každá skupina měla pokusit o vlastní aktualizaci orfeovského tématu ve vztahu k současnosti.

Shrnutí příběhu o Orfeovi:

První písemné zmínky o pěvci Orfeovi pocházejí z 5. stol. př. n. l. Následná mytizace této postavy je připisována Vergiliovi a po něm Ovidiovi, kteří Orfeův příběh rozpracovali. Orfeus byl údajně synem Múzy Kalliopé a Thráka Oiagra nebo podle jiného podání boha Apollona. Byl nadaným pěvcem a hráčem na kitharu, jeho líbezný zpěv dojímal i skály, stromy a zvěř. Když zemřela jeho mladá žena Eurydika, vydal se do podsvětí, aby ji získal zpět. Avšak jediné tragické ohlédnutí v říši mrtvých způsobilo, že svou ženu nepřivedl mezi živé. Zoufalý Orfeus tesknil a přestal si všimnout žen. Pobouřené bakchanatky ho za to roztrhaly na kusy. Orfeova teskně zpívající hlava dopadla na lyře až k ostrovu Lesbos, kde byla pohřbena Apollónem.

1. skupina

- 1) zpracujte krátký referát o orfeovském tématu **v literatuře 20. století** – jaké motivy a jaká témata Orfeova příběhu vybraní autoři využili?

vybraná díla:

RILKE, Rainer Maria. *Sonety Orfeovi*. 1922

bilingvní vydání on-line: [Literární salon – Vydavatelství](#)

OTČENÁŠEK, Jan. *Kulhavý Orfeus*. 1964.

popis díla (Slovník české literatury 1945–2000, Ústav pro českou literaturu AV ČR):

[Addendum 1525 \(SL45,add\) – Slovníky](#)

životopisné heslo (Slovník české literatury 1945–2000, Ústav pro českou literaturu AV ČR):

[OTČENÁŠEK Jan – 1924 \(SL45,aut\) – Slovníky](#)

- 2) formulujte jaký motiv z Orfeova příběhu může podle vašeho mínění oslovit současnou společnost?

2. skupina

- 1) zpracujte krátký referát o orfeovském tématu **ve výtvarném umění** – s jakými motivy a tématy z Orfeova příběhu vybraní umělci pracovali?

vybraná díla:

Václav Vavřínek Reiner, *Orfeus se zvířaty v krajině*, (kol. roku 1720)

[Václav Vavřínek Reiner: Orfeus se zvířaty v krajině – ČT24 – Česká televize](#)

(především 0:24–3:12)

Databáze Antika a česká kultura; heslo ‚Orfeus‘, Kabinet pro klasická studia AV ČR

[VÝSLEDKY VYHLEDÁNÍ – FLÚ AV ČR, v.v.i. – Antika – Památky – katalog Clavius](#)

Orfismus – umělecký směr

<https://teater.aiscr.cz/4-hranicni-obory-a-pridruzene-obory/pribuzne-obory/dejiny-umeni/umelecky-smer/orfismus-umeni?view=cs> (Tezaurus archeologické terminologie)

- 2) formulujte jaký motiv z Orfeova příběhu může podle vašeho mínění oslovit současnou společnost?

3. skupina

- 1) zpracujte krátký referát o orfeovském tématu **v hudbě** – jaké motivy a jaká témata skrze Orfeův příběh vybraní skladatelé vyzdvihli?

vybraná díla:

Igor Stravinskij, *Orfeus*, 1947

https://www.youtube.com/watch?v=5fELa_NBipI Suprafon 1972, Youtube

SÝKORA, Pavel. Zápas Apollóna s Dionýsem: sváteční zobrazení mýtu v díle Igora Stravinského IN: *Sborník prací FF MUNI*, 206 **viz příloha** (pozn. Nemusíte číst celý článek, stačí žlutě vyznačené pasáže.)

James Cole, *Orfeus*, 2016

<https://www.youtube.com/watch?v=-itt4Lmjoco> Youtube

- 2) formulujte jaký motiv z Orfeova příběhu může podle vašeho mínění oslovit současnou společnost?

4. skupina

- 1) zpracujte krátký referát o orfeovském tématu **v křesťanské teologii** – jaké motivy a jaká témata byla skrze Orfeův příběh interpretována?

Václav Vavřinec Reiner, *Orfeus se zvířaty v krajině*, (kol. roku 1720)

Václav Vavřinec Reiner: *Orfeus se zvířaty v krajině* – ČT24 – Česká televize
(především 0:24–3:12)

Mattia Preti, *David hraje na harfu Saulovi*, (kol. r. 1670)

<https://thevcs.org/david-plays-harp-saul#biblical-orpheus> (VCS; anglicky)

PREIS, Pavel. Sua vis suavis. Zobrazování orfeovského mýtu v českých zemích. In: *Kořeny a letorosty výtvarné kultury baroka v Čechách*. Praha 2008, s. 44–61, **viz příloha**

- 2) formulujte jaký motiv z Orfeova příběhu může podle vašeho mínění oslovit současnou společnost?

5. skupina

- 1) zpracujte krátký referát o orfeovském tématu **v pop-kultuře** – jaké motivy a jaká témata jsou autorem skrze Orfeův příběh zdůrazněna?

vybraná díla:

- na prvním místě odkazujeme ke komiksovému dílu Neila Gaimana *'The Sandman'* (první sešit v r. 1988) a jeho nedávnému filmovému zpracování (r. 2022–11. díl *'Caliope'* a r. 2025–16. díl *'The Song of Orpheus'*, 17. díl *'Family Blood'*); ke komiksům i seriálu lze najít nepřeberné množství odkazů na internetu

- žáci se mohou pokusit najít i další pop-kulturní modifikace orfeovského mýtu napříč uměleckými žánry

- 2) formulujte jaký motiv v Orfeově příběhu může podle vašeho mínění oslovit současnou společnost?

4. skupina:

PREIS, Pavel. Sua vis suavis. Zobrazování orfeovského mýtu v českých zemích. In: *Kořeny a letorosty výtvarné kultury baroka v Čechách*. Praha 2008, s. 44–61.

Výňatky:

Thesálský Orfeus, podle dochovaných svědectví z hellénistické doby pokládán za jednoho z nejstarších řeckých básníků a zakladatele Orfismu, byl chápán jako prototyp tvůrce a učitele, jehož slovo (hlas) má zásadní etický, náboženský, sociální i politický význam. Jeho charakter, spojený s ideálem „božského pěvce“ (κατ' ἐξοχήν), se ve středověku přetváří v podobě Krista.

Jako reprezentant útěšnosti a hojivosti hudby byl Orfeus přiřazován k biblickým Jubalovi, Davidovi a Timotheovi. Ne náhodou se mezi židovsko-křesťanskými texty nachází Orfeus např. na podlahové mozaice z římské synagogy v Gaetě ze 4. století. V těchto znázorněních má Orfeus harfu, sedí mezi lvem a ovci a má pastýřský šat. Jde o kombinaci scénického i morálního obrazu, která spojuje Orfeovu roli uměleckého vůdce a duchovního učitele.

Antické zpodobnění se spojuje s charakterem pastýřským (kresba milosrdenství). V nezměněné podobě se tak orfeovská představa dostává do mozaiek středověké křesťanské ikonografie, přičemž se částečně ztrácí její morální aspekt. V nástěnných malbách a textilních památkách je Orfeus spojován s Kristem především v případě, kdy je zobrazen jako pastýř zvířat, což je ikonografie převzatá z hellénistických znázornění. Na severu je v pozdní antice Orfeus již součástí liturgického prostředí, jehož součástí byly i propojené mozaiky, v nichž je postava pěvce interpretována jako reprezentant pastýřské role. K těmto mozaikám se řadí např. mozaiky v křesťanských bazilikách v Itálii, jejichž ikonografie přešla v raném středověku do podoby zobrazování života svatých. Podobné tendence lze sledovat také v Byzanci. V raně středověkém chápání má Orfeus roli, která je dokumentována např. v knihách *Physiologus*, jež sepsal neznámý autor, s předpokládanou datací kolem r. 400. Jejich morálněexemplární charakter je interpretován jako působivý výchovný prostředek. Jeho výchovné působení se objevuje i v některých liturgických písních, jež se zachovaly v evropském prostoru. Na základě zkoumání textů z oblasti raně středověké Anglie, Irska a části Francie se ukazuje, že se tradice pěstovala i v klášterním prostředí, např. v klášteře Saint Gall, kde si texty předávali žáci a učitelé.

Z těchto textů vychází např. hymnus, který parafrázuje orfeovský mýtus, přičemž z původního příběhu zůstává pouze motiv sestupu do podsvětí. V rámci něho je ale kladen důraz na Orfeovu touhu zachránit duši své manželky a touhu po jejím spasení. Z lidové tradice je pak známa i verze, v níž Orfeus své ženě zakazuje, aby se ohlédla, čímž se příběh přibližuje biblické epizodě o Lotově ženě. Toto téma se v liturgické poezii transformuje v příběh o lidské nedokonalosti a nutnosti pokání.

V latinské literatuře se písemné záznamy o orfeovském mýtu zachovaly pod verzí thráckých a hymnických písní. Orfeus je zde vnímán jako učitel lidstva, jenž ohlašuje příchod spásy a usměrňuje lidské pudy. Podle některých interpretací se jedná o verzaci křesťanské apologie, která podává Krista jako nového Orfea. V soutoku pohanské estetiky a křesťanského morálního étosu vzniká ideál člověka tak jemného, že svou hudbou přemůže i hlubiny pekel a přivede svou milovanou zpět k životu. Orfeus se tak stává alter egem Krista, jenž sestoupil do říše mrtvých, přemohl smrt a vysvobozenou duši přivedl k životu věčnému.

3. skupina:

Rozšiřující text pro ty, kteří chtějí Orfeovi porozumět ještě lépe:

IVASKIV, Nikolaj. Archetyp Orfeus, in: *Tvar*, č. 6, 2018.

Mají-li umělci po celý čas dějin usuzovat na nějakého svého společného příbuzného, předka či dokonce pra-předka, nezřídka jím bude Orfeus. Považte, na kolika místech literárních, dramatických, výtvarných se dostalo sluchu jeho zpěvu, na kolika místech se lidem sevřelo srdce nad jeho tragédií. Přitom to není jeden příběh o Orfeovi. Je jich celá řada, některé s Eurydikou, některé bez ní, někdy Orfeus je přítelem Dionýsa, někdy synem Apollóna, někde je prvním vegetariánem a někde jediným mágem mezi Argonauty. Nicméně Orfeus, antický hrdina mýtického věku, v němž nekonečný Kronos nechává povstat Aithér a Chaos, aby tak manifestoval svoji polaritu, znovu a znovu dynamizuje stvoření svým zpěvem, a to až do dnešních dní. A co víc, jak řekl Johann Gottfried Herder, „*je to archetypální příběh každého tvora.*“

Co znamená, že je Orfeus náš archetyp? Nemáme-li vědomí ještě dostatečně rozšířené do antické minulosti, nerozpomínáme-li se v hlubinách duše na Orfea jako svého souseda či známého přítele (či sebe samého!), pomůže nám Jungova hlubinná psychologie. Archetypy dle Junga náleží do sféry kolektivního nevědomí, tvoří jeho dominanty. Nelze o nich říct, že jsou to obrazy, neboť obrazy jsou projevem archetypu, nikoliv archetypem samotným. Obraz je pouze jev, který může být nahrazen jevem jiným, a každý archetyp se může projevoval nesmírným množstvím obrazů. Musíme na archetyp hledět více jako na ontickou formu transcendentálního charakteru. Je to něco, co člověka oslovuje symboly, dotýká se ho to bytostně, vede k přesažení běžného vědomí intuitivně, nikoliv racionálně. Můžeme si jej představit jako krystalovou strukturu, která spojuje celek obsahu hranami a úhly, specifickými vztahy, archetyp sám však není tímto obsahem, spíše vyjadřuje princip, sílu, jejíž konkrétní podobu a obsah dává vždy až člověk sám.

Nahlédneme-li na archetyp vědecky, objektivně, můžeme říct, že je to zděděný vzorec, vrozený způsob, díky němuž se kuře líhne z vajíčka, ptáci stavějí svá hnízda, určitý druh vosy trefí žihadlem motorickou uzlinu housenky a úhoři naleznou cestu na Bermudy, tedy jedná se o „*vzorec chování*“, říká Jung. Když jej ale nahlédneme zevnitř, v prostoru naší subjektivní psyché, nazřeme jeho působení jako mimovolní, odjinud, mimo sféru běžného vědomí, tedy jako numinózní jev. Takové pozorování je zážitkem fundamentálního významu, jehož následky mohou být nedozírné.

V blízkosti archetypu člověk sahá na své kořeny, na kořeny vědomí. Vyživují jeho život instinktivními reakcemi na různé podněty, a tak člověka neustále vracejí k němu samému a vybízejí, aby archetyp zosobnil. Jak píše Jung:

Archetypy byly a jsou psychické duševní síly, které vyžadují, abychom je brali v úvahu, a specifickým způsobem dbají o to, aby došly uplatnění. Byly vždy nositeli ochrany a úzdravy a jejich porušení má za následek ‚ohrožení duše‘, dobře známe z psychologie primitivů. Bezpochyby totiž také probouzejí neurotické a dokonce i psychotické poruchy, a to tím, že se chovají stejně jako zanedbávané nebo špatně ošetřované tělesné orgány nebo orgánové funkční systémy.

Ano, přehlížet archetypy nebo si je idealizovat není záhodno. Proto je třeba oponovat těm, kteří by je chtěli přirovnat k platónským ideám, jež mají sice rovněž transcendentální původ, ovšem tvoří praobrazy nejvyšší dokonalosti, mají čistě „světlý“ charakter. Jungovo pojetí archetypu je plastičtější, vrhá stín, má i svoji temnou stranu.

Když se vrátíme k orfickému mýtu, je nám zřejmé, že vedle čarokrásných veršů a kosmicky znělé lyry musíme zpracovat i temné strany vyprávění, smrt lásky a Orfeovu rozsápanost. Jakými všemi způsoby se jeví Orfeus, jako archetyp básníka a člověka vůbec, bude dalším předmětem tohoto textu. Přitom upozorňuji, že se nejedná o hledání jakéhosi jedinečného mustru, zodpovídajícího otázku „kdo je básník?“ – to by bylo pošetilé nejen vůči poezii a jejím autorům, ale i naivně nechápavé vůči archetypu vůbec.

Takto co lkal a zvukem strun svou provázel prosbu, / plakaly bezkrvé duše. I Tantalos zapomněl lapat / vodu, jež prchá mu vždy, a strnulo Ixiónovo / kolo a nervou jater dva supové, nechaly věder / Danaovny a na kámen svůj si Sisyfos used,

popisuje Ovidius v *Metamorfózách* v překladu Ferdinanda Stiebitze realitu obestírající Orfeův zpěv po smrti uštknuté Eurydiky, když se za ní její milovaný vydá tainarskou branou k řece Styx, aby za ni prosil. Zarmoucený Orfeus se ve své bolesti odvažuje jít do říše stínů. Podle filologa náboženství Mircei Eliada je to známka, že Orfeus je svého druhu šamanem. Jeho šamanismus se neprojevuje jen oním sestupem do hlubin a konfrontací s říší mrtvých, ale i magickou uzdravující mocí, která číší z Orfeova zpěvu. Posud'te, Orfeovo básnění rozplácne i duše dávno bez těla a Sisyfa přinutí usednout na jeho kámen. Je to neuvěřitelná moc, magie, která vše v pohybu a vše plynoucí (nezapomeňme na původ všeho v bezmezném čase!) umí uvést v tiché ted', vymanit z kolotoče kauzalit.

Je to básnická moc tak veliká, že dokonce umí zpřítomnit i Eurydiku, kdy ji už už vede za ruku „krajem němého ticha“ zpátky mezi živé. Láska se v tomto případě však ozve jako skutečnost lidská, bez posledního slova nad životem druhého. V tom se zračí i bezmoc poezie. Živý svět se na Orfeovy písně slétá, jako se slétají vrabci na zob, přitom je to numinózní zážitek, němý úžas. Úchvatně to vyjádřil Rainer Maria Rilke v prvním ze svých *Sonetů Orfeovi* (v překladu Václava Renče):

*Zde roste strom. Ó ryzí vzestup k výši!
Slyš Orfea! Ó v uchu pne se strom!
A všichni zmlkli. Přesto náhle slyší
změnu a nový pokyn z ticha. Vtom,
vizte, zvěř vyšla ze záře, v níž tiše
strměl hvozd kolem jeskyní a nor.
I stalo se, že mlčel každý tvor,
ne ze lsti ani ze strachu, ale spíše
z touhy mu naslouchat. Křik, říje, řev
připadal jejich srdcím nyní malý.
A těm, co nemohli být uvítáni
pod střechou v chýši nejskrytějších přání
se vchodem, kde se dveře zachvívaly,
– chrám v jejich sluchu postavil tvůj zpěv.*

Strom, zmíněný hned v prvním verši, odkazuje zřetelně k ráji – spolu s pramenem jej v mnoha kulturách symbolizuje. Orfeova poezie takový strom pne ve všem, co mu naslouchá. Když básník Kamil Bouška píše: „Orfeova lyra sceluje kosmos a kosmos sám se v ní poznává“, důsledně vystihuje moc tohoto živoucího obrazu. Poezie umí člověka zavést hluboko před jeho pád, do rajského stavu nerozdělenosti, sjednotit jeho roztržštěnost. Je v ní cosi anamnestického, rozpomínajícího se na jednotu bytí. Nelze se divit, že podle některých byla Orfeovou babičkou Mnemosyné, tedy Paměť, a že orfické inspirace nacházíme dále u Pythagora a Platóna v nauce o rozpomínání, a nelze se divit, že renesanční myslitelé Orfea vnímali jako zástupce *prisca theologia*, věčné teologie, staré jako sám svět.

Podle orfiků, jimž šlo o *orfikos bios* – tedy orfický způsob života –, měl v sobě každý člověk kus Dionýsa, kterého podle jedné verze mýtu zabili, upekli a snědli Titáni. Titány za trest bleskem sežehnul Zeus a z jejich popela dle legendy povstali lidé. Člověk v sobě tedy obsahuje jak kus božství, tak kus shořelého titánství, které musí asketickým životem překročit, a vymanit se tak z koloběhu stěhování duše, aby získal duši věčnou, neposkvrněnou. K tomu náleží právě i onen stav básnického rozšířeného vědomí a schopnost poezií scelovat kosmos. Poezie z toho vychází jako nesmrtelná sjednotitelka věků a všeho, v její moci je alespoň na chvíli možné oživit i dávno mrtvé, což dokládá poezie básníků, jako byli Ezra Pound nebo T. S. Eliot.

Orfeova lyra a pronikavé verše léčící vesmír jsou nesnesitelné pro mainady, též známé jako bakchantky. Ovidius píše:

*Nejprve nesčetné ptáky a hady a zástupy zvířet, / dosud známé zpěvem, to diváctvo, o slávě
pěvce / svědčící, mainady divé schytávat jaly a trhat. / Potom na Orfea své krvavé obrátí
ruce, / shluknou se tak jak ptáci, když spatří nočního sýčka / za světla sem tam létat; a jako
se v amfiteátru/ na zápasíšti zrána, jda na smrt, uštváný jelen / stává kořistí psů, tak přepadnou
pěvce a thyrsy/ házejí [...] Orfeus vzpínal ruce a tenkrát po prvé marně / promlouval, Orfeův hlas
už nepohnul nikým a ničím: / hříšnice zabily pěvce, a z úst – ach, Jove! –, jimž přály / sluchu
i bezcítne skály a která chápala srdce / šelem, z těch vyprchal duch a ve váncích zmizel!
Jakoby všechny chthonické síly, všechny stíny prohryzaly se světlem bytí až k jeho pěvci,
svolavateli života. Následně ho rozsápají a jeho hlavu hodí do řeky Hebros. Ta dopluje za zpěvu
zaobaleného vodou až do moře a pak k ostrovu Lesbos, kde se stane orákulem takovým,
že předčí Delfy i jiné věštiny.*

Básníkům jde o život. Rozezpívat stvoření a tak jej vitalizovat znamená také rozeznít struny nicoty, sápadící drápy temné propasti. A ten tklivý tón, co dráždí smrt, je tragický, dionýsovský život – tedy nikoli pouze negativně tragický, nýbrž sytý, plnotučně tragický. John Ashbery to jednoduše vyjádřil, když řekl, že „Orfeus měl rád šťastnou povahu/ pozemských věcí...“ Snad takovým zlehčením neurážím tragického čtenáře. Myslím ale, že v Orfeově tváři plující řekou s lyrou v týle jako s polštářem, jak ho vidíme na obraze belgického symbolisty Jeana Delvillu, je nadále slyšet zpěv, který se ozval u všech těch básníků ležících se zavřenýma očima, ať už to byl Walt Whitman v trávě či Alberto Caeira mezi ovci ve svých pastýřských snech. Je to hlas, který i přese všechnu smrt zpívá o životě.

Vyznat se v řeckém mýtu lze jen stěží. Orfeů je v šesti staletích před Kristem tolik, že neexistuje věda, která by ho pro nás vydestilovala do nejčistší podoby. Nicméně to je možná důvod, proč je Orfeus více archetypem nežli historickou postavou, o níž mimochodem pochyboval už Platón. Všechny ty hrany a lomy, úhly a plochy, které jsem alespoň trochu přiblížil, tvoří orfickou krystalickou mřížku, strukturu, jejímž prostřednictvím vidíme odlesky archetypální reality – a my uticháme, rozpomínáme se, jsme. Martin Heidegger napsal:

*Přicházíme příliš pozdě pro bohy
a jsme tu příliš brzo pro Bytí.
Touto započatou básní bytí je člověk.*

Poznámka na závěr:

Pokud byste chtěli téma aktualizace orfeovského mýtu ještě prohloubit, můžete s žáky zhlédnout film Jeana Cocteaua *Orfeus* (1950).